

MARTINOVICS
és
TÁRSAINAK ÖSSZEESKÜVÉSE.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

XV.

Valamint bátorító és lelkesítő volt a hatás, melyet a francia forradalom első nyilatkozatai és diadalai a szabadelvű eszmék líveire Európaszerte gyakoroltak: úgy másfelől az udvarok és a kiváltságos osztályok körében rémületet és felháborodást keltek, mely azon arányban erősödött és terjedett is, a mint a franciaországi mozgalmak eredeti feladatuk, a politikai és társadalmi intézmények reformjának, határain túllépve, a monarchiát és minden történeti fejleményt megsemmisítéssel kezdenek fenyegetni.

Már *Lipót* király is el volt határozva fegyveres kézzel útját állani a forradalom tovább harapódzásának. Élte végnapjaiban szoros szövetségre lépett Poroszországgal, és fenyegető jegyzéket küldött Párisba. *Ferencz* folytatta ezen politikát, és kevéssel trónralépte után felhívta a francia kormányt, hogy a királyi hatalom és a kath. clérus ellen alkotott törvényeknek visszavételét eszközölje. A törvényhozó gyűlés erre ápril 20-án *hadüzennettel* válaszolt. És a háború azonnal kezdetét vette.

A külpolitika eseményei szükségképen visszahatottak a *belpolitika* irányára is. A kormány, mely a francia forradalom ellen hadat viselt, nem lehetett hajlandó saját országaiban megtűrni ugyanazon forradalom eszméinek hirdetését és vívmányainak magasztalását. — A kormányférfiak, kik abban a

meggyőződésben éltek, hogy a francia forradalom nem emelkedett volna oly félelmetes hatalomra, ha XVI. Lajos erélyes fellépéssel elfojtja első nyilatkozatait: szükségképen kötelességüknek tartották a vezetésük alatt álló országokban is elnyomni mindjárt az első szikrát, nehogy pusztító lángok fejlődjenek ki belőle.

Ily veszedelmes szikrának tekintették a demokratikus tanok terjesztését a *sajtó* útján, a mi Franciaországban is előhírnöke és *részben* szülője volt a későbbi megrázkódtatásoknak.

Leopold rövid uralkodása alatt, a József császár által felszabadított sajtó csak kis mértékben érezte a censúra korlátozásait; és a mennyiben az egyes censorok túlbuzgó loyálisága a szabad nyilatkozatoknak útját állotta volna: az íróknak, kiadóknak és nyomdászoknak elég alkalmuk volt a szigort kijátszani, a nélkül hogy a kormányzések részéről erélyes fellépéstől kellett volna tartaniok.

Tanúskodnak erről a röpiratok, melyeket fentebb ismertettünk; de a melyeknek közrebocsátásában és terjesztésében *most* a királyi trón és az állam biztonsága ellen intézett merényleteket láttak.

Ferencz király azonnal trónralépte után egész komolysággal irányozta figyelmét az ezen oldalról fenyegető veszélyre, és nagy erélyvel gondoskodott elhárításáról. Legelsőben a *Martinovics* által írt »*Oratio ad Proceres*« vonta magára figyelmét. Már tizenkét nappal atyja halála után, a következő cabinet-i iratot intézé a magyar cancellárhoz:

»*Kedves gróf Pálffy! Az idecsatolt latin nyomtatványt, mely állítólag veszedelmes elveket és lázító felhívásokat tartalmaz, oly czélből küldöm át Önnek, hogy arról az udvari cancellária kimerítő jelentését terjeszsze elém. Ferencz.*«

A cancellária jelentésében, összeállítva a röpirat legfontosabb helyeit, szintén azon nézetét fejezte ki, hogy veszedelmes elvekkel és lázító kifejezésekkel van telve; minélfogva javasolta, hogy az összes példányokat el kell kobozni, és úgy a kinyomozandó szerzőt, mint a kiadót is meg kell büntetni.¹⁾

¹⁾ A cancellária 1792. márczius 26-iki felterjesztése.

A király helybenhagyta a javaslatot. És a cancellária utasította a helytartó-tanácsot, hogy a röpiratot a tiltott könyvek lajstromába iktatva, szerzőjének kinyomozására a szükséges intézkedéseket tegye meg. Mivel pedig néhány héttel utóbb tudomására jutott, hogy az eltiltott röpiratnak magyar fordítása is megjelent; előbbi rendeletét a magyar példányok lefoglalására és a fordító kinyomozására is kiterjeszté.¹⁾

A helytartótanács mind az első, mind a második leirat átvétele után, — april 23-án és június 1-én — az ország összes megyéihez, kerületeihez, városaihoz és tankerületi igazgatóságaihoz rendeletet bocsátott: a szerző és fordító kinyomozása, úgy szintén a példányok lefoglalása iránt.²⁾

A hatóságok nem nagy buzgalmat fejtettek ki ezen rendeletek foganatosítása körül. Jelentéseik lassan érkeztek. E miatt az év nyarán a cancelláriától a helytartó-tanácshoz, innen pedig a hatóságokhoz sürgető rendeletek mentek.³⁾

Egyébkint a beérkező jelentéseknek igen sovány tartalmuk volt. A legtöbb hatóság néhány sorban elmondja, hogy területén sem a szerzőnek, sem a munka példányainak nyomára nem akadt; némelyek — például Zemplén-megye rendei — még ennyit sem mondanak; s annak bejelentésére szorítkoznak, hogy »ezen könyvnek szerzője megyénkben nem találtatik«; arról vajjon a munka el van-e terjedve, nem szólnak. Mások kiemelik, hogy hírét sem hallották a könyvnek. Sőt néhány megye hangsúlyozza, hogy az ő területén sem nyomda, sem könyvvarús, de még könyvkötő sem találtatik. Somogy-megye is ezek közé tartozik, a mely egyébkint a tény constatálása által nem hitte feladatát megoldottnak; mert a szolgabírákat utasította, hogy a vásárookra érkező könyvkötőkre, kiktől a vidéki nemesek olvasmányaikat be szokták szerezni, ügyeljenek.

Csak öt hatóság tudott, illetőleg akart eredményt mutatni fel. *Pozsony* város tanácsa jelenti, hogy a könyvvarusok Bécsből kaptak latin példányokat, s azokat már el is adták. *Baranya-*

¹⁾ A cancellária 1792. april 10 és május 18-iki rendeletei.

²⁾ Mindkét rendelet az orsz. levélt.

³⁾ Az 1792. július 12. és 31-iki rendeletek ugyanott.

megye közönsége arról tudósít, hogy egy budai lakos Baján 20 magyar példányt ingyen osztogatott el.

Pest város tanácsa Pauer és Kilián könyvárusoknál összesen 59 példányt foglalt le a magyar fordításból. Mindketten azt állították, hogy »ismeretlen fiatal ember« hozta a példányokat. Kilián utóbb, midőn kérdőre vonatott, meg is nevezte azt a fiatal embert, a kit a helytartó-tanács azután nyomoztatott; de természetesen olyan nevű fiatal embernek sehol nyomára nem akadtak. Kilián, ki az ily könyvek terjesztése körül rendszerint nagy buzgalmat szokott volt kifejteni, ezen röpiratot is nemcsak Pesten terjesztette; vidéki könyvárusoknak is megküldötte. Így például Pécsre 25 példányt küldött, kifejezván azt a reményét, hogy mivel a könyv után Pesten nagy a kereslet, pécsi bizománya jó üzletet fog vele tenni. Azonban ez csak 4 példányt tudott eladni — az alispánoknak és Koller kanonoknak, a hírneves történetírónak — a többit a városi tanács elkobozta. ¹⁾

Mіндеzen jelentések nem vezettek se a szerzőnek, se a fordítónak nyomára. E tekintetben némi útbaigazítást adott a *komáromi* tanodai igazgató, ki Csicsmán nyugalmazott hadnagynál a magyar fordítás több példányát elkobozva, tőle értesült, hogy azokat egykori tisztársától *Laczkovics Jánostól* kapta elárusítás végett. A helytartótanács ezen jelentés alapján meghagyta Pestmegyének, hogy Laczkovicsot hallgassa ki az iránt, ki a szerzője, fordítója és nyomtatója az »Oratio«-nak?

Laczkovics deczember 18-án hosszabb — latín nyelven szerkesztett — nyilatkozatot terjesztett elő a megyének. Abban a következőket *meséli*: Mikor az elmúlt esztendő végéféle Bécsben mulatott, itt hallott beszélni a kérdéses röpirat és fordítása felől. Miután pedig Pestre visszatért, egy este lakásának ajtaja előtt csomagot talált, mely nevére volt címezve, és a magyar fordítás több példányát tartalmazta. Azonnal elolvasta, és mivel abban mitsem talált, a mi a királyra, vallásra és közjóra nézve sérelmes: feljogosítva hitte magát arra, hogy másokkal is közölje; annál inkább, mert némely részeiben teljesen megegyez a helytartótanács pártfogása alatt közrebocsátott bizonyos tanulmányügyi röp-

¹⁾ Ezen jelentések az országos levéltárban feltalálhatók.

irattal. Csicsmán hadnagygyal is közölte, mert úgy vélekedett, hogy a magyar fordítás azon helye, a mely a magyar ezredek ügyéről szól, őt is érdekelni fogja.

Kijelenti, hogy ő e könyvet nem tartja lázítónak. »Én — úgy mond — másoknál jobban gyűlölöm a lázadásokat és forradalmakat, a melyeket a jó uralkodók ellen, a milyen II. József is volt támasztani szoktak. Szeretem úgy az erényt és az igazságot, mint a hazai törvényeket is, a melyek az emberiség jogaival megegyeznek. És Józsefet, Lipóttal együtt, mindig imádni fogom.« Végül kéri, hogy ily zaklatásoktól kíméljék meg, feladásokat ne vegyenek tekintetbe, ha pedig vétkesnek tartják, törvényes úton lépjenek fel ellene. ¹⁾

Bár mennyire valószínűtlenül hangzott Laczkovics egész elbeszélése; és bár mennyire compromittálta magát, midőn a cancellária által lázítónak és veszedelmesnek bélyegezett könyv tartalmáról helyeslőleg nyilatkozott: a helytartó-tanács teljesen kielégítőnek és megnyugtatónak találta az egész nyilatkozatot, és nem volt hajlandó sem Laczkovics, sem az »Oratio« írója és fordítója ellen további lépéseket tenni. Felterjesztésében azt ajánlotta a királynak, hogy mivel a magyar példányok elkobzása által a könyv további elterjedésének elejét vették; és mivel a könyvnek úgy lefordítása, mint a magyar példányoknak Komáromba küldése az eltiltást megelőzte: az egész ügyet el lehet ejteni. ²⁾

A felterjesztés hangja és tartalma kétségtelenné teszi, hogy a *helytartótanács* nem osztozott a bécsi cabinet politikai irányában, és ezt mintegy paralisálni igyekezett. Ily szándéknak később is gyakran adta jeleit. Engedelmeskedett a Bécsből érkező parancsoknak, és kibocsátotta a rendeleteket úgy a mint kívánták; de azoknak fogatosításával nem sokat gondolt. Felterjesztései gyakran azt a benyomást teszik reánk, mintha az udvar intentióit sehogy sem akarná megérteni, vagy kísérletet tenne azokat kijátszani.

Sándor Leopold főherczeg, ki mint nádor-ispán a helytartó-tanács elnöke volt, helyeselni látszott a vezetése alatt álló kormányzék politikai irányát. A nemzeti hagyomány kegyelettel

¹⁾ Eredetije az orsz. levéltárban.

²⁾ Az 1793. február 1-én kelt felterjesztés ugyanott.

környezi a kora halál által elragadott ifjú főherczeg emlékét. És méltán. Ép oly melegen viselte szíven az ország javát, és tudta magát azonosítani érdekeivel, mint később ifjabb testvére és a nádori méltóságban utóda.

Mikor 1790-ben a nemzet több kitűnő fia egy *magyar tudós társaság* felállításáért buzgólkodott, Sándor Leopold főherczeget óhajtották pártfogójául megnyerni. Igyekezeteik sikeresek voltak. Bacsányi örvendezve tudósítja ez eredményről báró Ráday Gedeont: »A múlt postával — úgy mond — íra hozzánk Révai Miklós úr Győrről, hogy méltóságos gróf Eszterházy József úr a fiatal Leopold főherczeget annyira birta, hogy *Társaságunk pártfogó* feje, és annak helybenhagyása végett az atyjánál, a mi kegyes királyunknál közbenjárónk, is örömet legyen.«¹⁾

A következő év nyarán, mikor Bacsányi ugyanezen ügyben személyesen megjelent a főherczegnél »ez — úgy mond — különösen megígérte, hogy teljes igyekezetével rajta lesz, hogy benne vetett bizodalomuknak sikere legyen.«²⁾

És ugyanakkor, az országgyűlésen is, mint a főrendiház elnöke magatartása által köztiszteletet vívott ki, sőt egy nyilatkozata által határtalan lelkesedést kellett. A magyar nyelv országos használatáról folyt a tanácskozás. *Grassalkovich* azok közé tartozott, kik a latin nyelv érdekében szólottak; és mikor többi között arra figyelmeztette a főrendeket, hogy legyenek tekintettel a főherczegre is; gróf Zichy Károly azt válaszolá, hogy »ő fensége a nádor tud magyarul.« Kazinczy, e jelenet tanúja, megjegyzi, hogy erre »tíz ízben zendült meg a palota vívással.« Mire megszólalt maga a főherczeg, és latin nyelven kijelenté: »*Én csakugyan értek is, beszélek is magyarul; örömmel elfogadom a javaslatot, és a mire még szükségem volna, meg fogom tanulni.*«

»Ekkor zengett a palota megint« — mondja Kazinczy.¹⁾

És mikor a lelkesedés napjai letűntek, Ferencz trónralépte

¹⁾ 1790. július 2-án. A levél a Ráday-gyűjteményben, a pesti ref. egyház könyvtárában.

²⁾ 1791. szeptember 6-án Arankához írt levelében, mely Gyulay Pál birtokában van.

¹⁾ »Ego certe et intelligo et loquor hungarice! subscribam lubens ter, et quod mihi adhuc deest, addiscam.« Kazinczynak 1792. július 31-én kelt levele. A Gyulay Pál birtokában levő Aranka-gyűjteményben-

után, gyakran bizonyítja be, hogy feladatát: közbenjáró lenni király és nemzet között, megértette.

Most is, a helytartótanácsnak Laczkovics ügyében tett felterjesztését készséggel látta el aláírásával.

Azonban a királyi cabinetben nem egy könnyen engedték magukat félrevezettetni. Itt Laczkovics nyilatkozatát egyáltalán nem tekintették kielégítőnek. Csakhamar újabb rendelet ment a helytartótanácsához, melyben utasított, hogy Csicsmán hadnagyot és Laczkovicsot még egyszer vonassa kérdőre.

Csicsmán most sem tudott egyebet mondani, mint azt, hogy Laczkovics elárúsítás céljából küldötte a példányokat. Ellenben Laczkovics ragaszkodott korábbi nyilatkozatához, hogy ajándékul küldötte, s hogy a szerzőről és a fordítóról semmi tudomása nincs.¹⁾ Több hónap telt el, míg ezen nyilatkozat a különböző fórumokon keresztül, a királyi cabinetbe eljutott. És az 1792. márcz. 11-én megindított ügy csak 1794. február 13-án nyerte végleges elintézését. A királyi resolútió így hangzott: *Bár alapos gyanú forog fen az iránt, hogy a munkának Laczkovics a szerzője vagy fordítója; és bár ő már az által, hogy első nyilatkozatában e munkát magasztalta, büntetésre méltó cselekedetet követett el: a király ez alkalommal még nem kíván ellene keresetet indítani; azonban meghagyja Pest-megye főispáni helytartójának, hogy ezentúl magaviseletét kísérje figyelemmel, mert ha jövőre bármely vétséget követne el, az előbbi is befogják neki számitani.*²⁾

Ez alatt még 1792. tavaszán a *Martinovics-féle második rőpirat* (Oratio pro Leopoldo rege) és az év végén a *harmadik is* (Status Reipublicae in Hungaria) magára vonta a kormány üldözését. Mind a kettőt eltiltották, és néhány példányt elkoboztak; de a szerző kinyomozására irányuló lépések ismét nem vezettek eredményre.³⁾

¹⁾ Laczkovicsnak 1793. szept. 24-kén kelt nyilatkozata ugyanott.

²⁾ A helytartótanács 1794. márczius 15-én küldi meg ez ügyre vonatkozó rendeletét a pest-megyei főispáni helytartónak.

³⁾ Az »Oratio pro Leopoldo« című rőpiratból Pozsonyban 54, Temesvárt 15, Pesten 12, Győrött 4, Budán 3 és Szegeden 1 példányt foglaltak le.

XVI.

Azonban az udvar üldözése nem szorítkozott a Martinovics és Laczkovics tollából folyt szenvedélyes és izgató röpiratokra; csakhamar kiterjeszkedett az a *Hajnóczy* által közrebocsátott higgadt és tudományos természetű munkákra is.

Ferencz király 1793. január 26-án a »Dissertatio de regiae potestatis in Hungaria limitibus« című munkát és február 21-én a »De Comitibus« címűt küldötte át a cancellárnak, oly felhívással, hogy azoknak tartalmáról és az azokra vonatkozólag netán szükségeseknek mutatkozó intézkedések iránt, jelentést tegyen. ¹⁾

A cancelláriának legbefolyásosabb udvari tanácsosa *Lányi József* volt a közjogi vonatkozású ügyek előadója. Ez teljesen hódolt az udvarnál uralomra emelkedett új iránynak, és a legnagyobb határozottsággal lépett fel a szabadelvű áramlat elfojtására. Az általa készített első felterjesztés a szóban forgó egyik munkából több helyet idéz, melyeknek veszélyes természetök, szerinte, egészen szembetűnő lévén, feleslegesnek véli bővebb fejtegetésükbe bocsátkozni.

Az utóbbi felterjesztés hasonló módon nyilatkozik a másik munkáról, bár elismeri, hogy több helyen a fennálló törvényekkel öszhangzásban van. Egyébkint mindkettőnek a tiltott könyvek sorozatába való iktatását javasolta. ²⁾

A király elfogadta e javaslatot, oly hozzáadással, hogy a kormány igyekezzék a szerző kilétét is felderíteni. ³⁾

¹⁾ Ezen cabinet-i iratok így hangzanak: »Lieber Graf Palfy! Nebenfolgende Piece ist mir aus Ungern zugekommen, welche ich der Kanzley zu dem Ende übersende, damit mir sowohl über den Inhalt derselben, als auch was damit zu veranlassen seyn dürfte, das Gutachten demnächst erstattet werde. F r a n z.«

²⁾ A cancelláriának 1793. január 31. és február 28-iki felterjesztései ugyanott.

³⁾ Az első felterjesztésen a következő királyi resolúció olvasható: »Ich genehmige das gründliche Einrathen der Kanzlei mit dem Beisatz, dasz man sich den Verfasser dieser verführerischen Piece zu entdecken bestrebe. Franz.«

A helytartótanács ismét szétbocsátotta rendeleteit az ország összes hatóságaihoz. Ezek a megszokott lassúsággal küldötték be jelentéseiket, a melyek — Pest városa kivételével,¹⁾ — azt a stereotyp nyilatkozatot tartalmazták, hogy a munkának egy példányát sem látták, és annál kevésbbé ismerik¹⁾ a szerzőjét.

A király türelmetlenül várta és külön cabineti iratban megsürgette ezen ügy elintézését.²⁾ De míg ekképen Hajnóczy-nak két munkája magára vonta az udvar megrovását: nem kevésbé meglepő, hogy egy harmadik műve, mely szabadelvű felfogás tekintetében amazoktól épen nem különbözik, a király pártfogásában részesült. Ez az *adózási viszonyokról* szóló munka. A király ugyanis értesülvén, hogy azt a helytartótanács eltiltotta; kérdőre vonta az iránt, hogy mily oknál fogva bocsátotta ki e tilalmat? A helytartótanács azonban azt válaszolta, hogy a királyt tévesen informálták, mert a könyv eltiltása felől semmi tudomása nincs. A cancellár, midőn ezt az uralkodónak bejelentette, egyúttal kiemeli, hogy e munkának példányai valószínűleg mind elfogytak, mert a pesti könyvtárusoknál többé nem találhatnák, s így a könyv eltiltása is feleslegesnek mutatkozik.³⁾

Ferencz szintén ezen nézetben volt; csakhogy ő azt azzal indokolta, hogy a könyv »*nem tartozik azok közé, a melyek az eltiltást megérdemlik.*«⁴⁾

Ezen feltűnő ténynek magyarázatául az szolgál, hogy az udvar csak oly szabadelvű reformoknak volt ellensége, melyek

¹⁾ Ez 17 példányt foglalt le.

²⁾ »Lieber Graf Palfy! Da mir daran liegt zu wissen, ob jenes was ich unterm 21. februar l. J. wegen der Broschüre... resolvirt habe, auch wirklich befolget worden sey? so wird Mir die Kanzley hierüber nach Einvernehmung der Statthalterey die Auskunft chestens erstatten. Laxenburg, 1793 den 18. Juli. F r a n z.« — A cancellária felszólítására a helytartótanács augusztus 2-án jelenti, hogy ekkorig csak 16 hatóság válasza érkezett be.

³⁾ A cancelláriának 1793. július 13-iki rendelete, a helytartótanács július 9-iki és a cancellária nov. 4-ki felterjesztései.

⁴⁾ A cancellária nov. 4-iki felterjesztésének alján olvasható: »Ich genehmige das Einrathen der Kanzley, und ist diese Broschüre zum Verboth keineswegs geeignet... F r a n z.«

a korona jogait és tekintélyét fenyegették; ellenben szívesen látta azoknak fejtegetését, melyek az állam erejének emelésére és a közjólét fejlesztésére alkalmasak voltak. Ilyennek tekintette a *közteherviselés* elvét, a mely mellett Hajnóczy könyve számos és súlyos érvekkel sikra szállott.

XVII.

Egyébként *politikai* munkák sorsában sok *más könyv* is osztozott. A könyvvizsgálók újabb utasításaik értelmében, a legnagyobb szigorral jártak el tisztükben. Számos kézirat vándorolt vissza, a »non admittitur« ítélettel, a szerzőkhöz vagy kiadókhöz. Az irodalom minden ágára, az eredeti munkákra és fordításokra, egyaránt kiterjedett féltékeny őrködésük. Ha már *Wieland* né-mely munkáit veszélyesnek tartották a magyar közönségre nézve, ¹⁾ könnyen elképzelhetjük, mily borzalmat kelthetett fel az udvari körökben *Kilián* pesti könyvkereskedőnek beadványa, melyben nem tudjuk mit bámuljunk inkább a gondolat példátlan naivságát, vagy eredeti furcsaságát. Előadja ugyanis, hogy mint bevándorlott idegen új hazájának szolgálatot akar tenni; s emiatt Rousseau-nak »*Contrat social*« című munkáját *latin fordításban*, melyet egy magyar nemes ember készített, tervezi közrebocsátani!

A helytartó tanács a kérvényhez mellékelte kéziratot Riettal-ler Mátyás censorhoz tette át. Ez kötelességének tartotta minde-nekelőtt a fordítást az eredeti szöveggel összevetni. És úgy találta, hogy míg a franczia »oly világos mint a bérczi patak«, a latin szöveg homályos és zavart. Továbbá kiemelte, hogy e munkát Mária Terézia a tiltott könyvek sorába iktatta; II. József pedig az eltűrt (toleratae) könyvek közé tette át, a melyeket, a szabály-rendeletek értelmében, meg volt engedve árulni és olvasni, de tiltva volt lefordítani és újra nyomatni. Végre saját véleményét

¹⁾ A Kazinczy által fordított »Szinopei Diogenes Dialogusai« ránt folytatott hosszas tárgyalásokat az 1794. ápril 7-iki kir. resolútio ejezte be, mely kimondotta, hogy Wieland egyes munkáinak külön kiadása nem engedhető meg.

akképen fejezte ki, hogy a könyv elvei nincsenek összhangzásban a fennálló viszonyokkal; minthogy »Rousseau úr gyermekkorától fogva köztársasági elveket szítt be, s ezeket munkáiban terjeszti.«

A helytartó-tanács az ügyet a cancelláriához küldötte fel, a mely természetesen sietett kimondani, hogy ezen »veszélyes tanokat hirdető munkának« sem újra nyomtatása, sem lefordítása nem engedhető meg. ¹⁾

Hosszabb ideig foglalkoztatta a hatóságokat egy másik, kisebb jelentőségű francia munkának fordítása: *Millot* abbé világtörténeti munkája, melynek első kötetét *Verseghy Ferencz* »A világnak közönséges történeti« cím alatt Pesten közrebocsátotta. A censor imprimatur-ját kieszközölte ugyan, de mielőtt a kéziratot sajtó alá bocsátaná, lényegesen átváltoztatta, és független gyanánt tíz értekezéssel teldotta meg, melyekben a kereszténység alapelveit, a kinyilatkoztatást és a szent könyveket megtámadta; az egyház felfogását és szertartásait gúny tárgyává tette.

Az ex-paulinus, — ki mióta a zimonyi táborból, hol mint katonai lelkész működött, 1788-ban betegen a fővárosba visszatért, itt hivatal nélkül, csekély (350 forintnyi) nyugdíjjal, magánéletet élt, — nemcsak ezen egy munkájában tüntette ki meghasonlását az egyházzal, melynek szolgálatában állott. Költeményeiben — miként láttuk — fennen hirdeti csatlakozását Voltaire iskolájához.

Azonban demokratikus elvei legkevésbé sem gátolták abban, hogy szolgálatait Ferencz király kormányának felajánlja, és pedig oly téren, melyen főhivatása leendett elvtársait üldözni. Az 1792-ik és a következő évből négy kérvényét ismerjük, melyekben *könyvvizsgálói* tisztért folyamodik. ²⁾ Épen akkor teszi

¹⁾ A »Stahel et Kilián« czég 1792. szept. 27-iki folyamodása, a censornak október 5-iki jelentése, a helytartótanácsnak ugyanazon napon kelt felterjesztése, és az október 22-iki királyi leirat az országos levéltárban.

²⁾ 1792. aug. 16 án kérvényét azzal támogatja, hogy betegeskedése miatt más hivatalra képtelen, és hogy e tisztet elnyerve a nyugdíjalapnak nem fog terhére lenni. — 1792. november 2-án beadja máso-

e lépéseket, mikor Millot fordítása miatt magára vonta már a kormánysszékek üldözését. Hosszas tárgyalások után a könyv eltiltatott, és a példányok elkobzása rendeltetett.¹⁾ Együttal a király meghagyta Batthyány József bíbornok-prímásnak, hogy Verseglyt büntetésül, három hónapra az erkölcstelen papok javító intézetében zárassa el, és jelentse ki neki, hogy »azon esetre, ha veszedelmes elveiről le nem mond, s meg nem javúl,« nyugdíjja le fog szállíttatni; ellenben, ha »józanabb elveket karol fel,« tehetségeinek megfelelő alkalmazást fog nyerni.

Versegly, hivatkozva megrongált egészségére, ezen büntetésnek elengedése-, vagy legalább enyhítéseért folyamodott; de a király nem adott helyt kérelmének, és a primás belátására bízta akképen intézkedni, hogy a három havi fogságnak egészségére hátrányos következményei ne legyenek.

A primás igen humánus módon élt a reá bízott hatalommal. Verseglyt nem a kicsapongó papok közé, hanem a nagyszombati felsőbb papnevelő intézetbe küldötte, és ennek igazgatóját Kluch József kanonokot, a későbbi nyitrai püspököt, bízta ta meg, hogy őt eddigi irányának helytelensége felől meggyőzze.

A buzgó kanonok nagy szorgalommal igyekezett a reá bízott feladatnak megfelelni. Hittani könyveket adott Verseglynek. Értekezett és vitatkozott vele. Azonban alig tévedünk, ha felteszszük, hogy a theologiai argumentumok súlyánál nagyobb hatást gyakorolhatott reá az a királyi nyilatkozat, mely egyfelől nyugdíjának leszállításával fenyegette, másrésztől tehetségeihez mért alkalmazást helyezett kilátásba, ha »megjavúl és józanabb elveket karol fel.« És ő sietett legkézzelfoghatóbb módon bebizonyítani a javulásra való készségét.

dik folyamodását. — 1792. december 15-én védelmezi magát a cenzorok ellen, különösen Alexovics Vazul ellen, ki őt »A könyvek szabados olvasásáról« című röpiratában hevesen megtámadta. Elégtételt kér, s e czímen újra kéri magát alkalmaztatni. — A negyedik kérvény 1793. márczius 4-én német nyelven a királyhoz van intézve. (Mind a négy irat az országos levéltárban.)

¹⁾ Az 1793. június 6 és július 15-ikén kelt királyi leiratok ugyanott.

November 10-én hat ívre terjedő »retractátiót« szerkesztett. Előrebocsátva, miképen tapasztalta önmagán, hogy »az elbizakodottság és az indulat« mily könnyen tévútra vezet az embert: felsorolja és tüzetesen czáfolja munkájának mindazon tételeit, a melyek az egyház tanításával összeütközésbe hozták. Végre mindazokat »kikhez szerencsétlen és kárhuzatos könyve« eljut, inti, hogy ne hagyják magukat azáltal tévútra vezetetni.

Ugyanakkor a primáshoz is intéz levelet. Atyai keblére borúlva reméli, hogy oly kegyelmes fogadtatásra fog nála találni, mint az evangéliumi tékozló fiú atyjánál. »Térdre omolva« köszöni atyai gondoskodását, a mely szerint őt, méltatlan papját, az igazság útjára visszavezetni iparkodik. Felhatalmazza, hogy retractátióját tetszése szerint használja fel. Végül felkéri, engedje meg, hogy most már visszatérhessen házához, hová beteg anyja és zilált gazdasági viszonyai sürgetően hívják.¹⁾

A primás, egész komolyan vette Verseghy nyilatkozatait. Az őszinte öröm hangján jelenti be a történeteket a helytartótanácsnak; elmondja, hogy ő soha sem esett kétségbe Verseghy felett; elismeréssel szól tehetségeiről, képzettségéről és szorgalmáról, végre kilátásba helyezi, hogy neki egyházmegyéjében megfelelő alkalmazást fog adni, nehogy a terhes könyvvizsgálói tisztet kelljen elfogadnia.²⁾ Ezt a király is helyesléssel tudomásul vette, és Verseghyt a primásnak figyelmébe ajánlotta.³⁾

Azonban mikor a leirat a primás kezei közé jutott, Verseghy már rég megfeledkezett volt fogadásáról, és újra a francia forradalom eszméinek hírnökévé szegődött.

Egy másik magyar író is, ki évek óta ugyanazon eszmék szolgálatának szentelte tollát, és később ugyanazon összeesküvés tagjai közé számíttatott: még súlyosabb következményű üldözéseknek volt kitéve.

¹⁾ A két irat egykorú másolata ugyanott.

²⁾ A primásnak 1793. decz. 23-iki felterjesztése ugyanott. — Verseghy pedig deczember 3-án jelenté be a helytartótanácsnak, hogy »testi és lelki ereje teljesen meg lévén törve« visszavonja korábbi kéréseit.

³⁾ Az 1794. febr. 6-án kelt k. leirat az országos levéltárban.

Ez *Bacsányi János*, a kassai »Magyar Múzeum« szerkesztője, kinek már jeleztük a szabadelvű irány terjesztése körül kifejtett fáradozásait, és kiemeltük, miként üdvözölte lelkesedéssel a francia forradalom első diadalait.¹⁾

Rokonszenve ezen mozgalom iránt nem csökkent később sem. Ellenkezőleg, mély gyűlölet vert gyökeret lelkében azok irán, akik fegyveres kézzel akarták annak útját állani.

1792. júniusban írja »*Az európai hadakozásokra*« című költeményét, mely híven tükrözi vissza érzelmeit:

Szomorú a lelkem. Még alig derüle
Vég napom s im újra homályba merüle.
Iszonyú jövődő! rémítő képzések!
Ah mit hoznak reánk a bús végezések?

A társadalom minden szerencsétlenségeért, a népekre nehezédő minden csapásokért, az *uralkodókat* vonja felelősségre:

»Csalatkozott népek fellázadt vezéri!
Ti miattatok foly ennyi ember véri!
De óh lesz oly idő, mely azt visszakéri,
Ha az élet ura munkátokat méri!
Nincs Isten? Nincs a ki vigyázzon reátok,
Dühös vakságtokban tán azt gondoljátok?
Nem dőlhet le porba, minthogy nincs bírátok,
Nervzetek átkával terhelt koronátok?...
Tekintsetek körül vakok! s reszkeszetek,
Nem állhat már soká megrendült széketek!²⁾

Ezen versek, természetesen nem láthattak napvilágot. Kísérletet sem tett közrebocsátásukra. Kéziratban közlé bizalmas barátaival, kiket gondos óvatosságra intett.³⁾

És nem ok nélkül; mert a »Múzeum«-ban megjelent versei és egyéb cikkei máris nagy vihart támasztottak ellene. A szomszéd Sáros-megye közönsége hívta fel azokra az udvar figyelmét.

A király, a cancellária felterjesztése alapján, elrendelte a folyóirat példányainak elkobzását, a censornak, a kinek jóváha-

¹⁾ L. az első közleményt.

²⁾ Ezen költemény eredetije Aranka levelezései között Gyulay Pál birtokában. Kiadta Toldy F. Bacsányi J. költeményei. 41 l.

³⁾ Bacsányinak 1793. február 10-én Arankához intézett levele ugyanott.

gyásával a füzetek sajtó alá mentek, feljelentését, és Bacsányinak megidézttetését. ¹⁾

Abaúj-megye hatóságának kellett e rendeletet foganatosítani. Ez lefoglalta a még el nem árusított példányokat, és bejelentette, hogy a könyvnek vizsgálója Novák István tanár volt, ki azóta elhalt. De egyúttal védelmére kelt az írónak. Kiemelte, hogy a »*Franciaország váltózasokra*« írt költemény 1789-ben készült, mikor a francia forradalom vészteljes következményei még nem mutatkoztak szembetűnően. Lázító szándékot pedig annál kevésbbé lehet az íróban feltenni, mert ismeretes becsületessége és hűsége a trón iránt. A megye a meleg elismerés hangján szól Bacsányinak a magyar irodalom emelése körül tanúsított buzgalmáról. ²⁾

A *helytartótanács* ezen ügyben is bölcs mérsékletének és hazafias szellemének bizonyosságát adta. Pártfogása alá vette Bacsányit. A könyvre nézve azt a véleményt fejezte ki, hogy mivel a példányok mind le vannak foglalva, a további intézkedésnek nem merül fel szüksége. A mi pedig a szerkesztőt illeti, az eleget tett kötelességének, mikor munkálatait censúra alá bocsátotta. És mivel »*Abaúj-megye közönségének jelentése szerint a magyar irodalom művelése körül buzgón fáradozik*« minden további lépésektől el kellene állani. ³⁾

Bár ezen felterjesztés is *Sándor Leopold* főherczeg aláírásával ment fel Bécsbe, az udvari cancellária nem vette azt tekintetbe. A Bacsányi személyére, illetőleg intencióra vonatkozó mentséget nem fogadta el, minthogy a költeményben előforduló »felszentelt hóhéri« kifejezés világosan a királyokra vonatkozik, kiket fenyegető hangon figyelmeztet a francia forradalomra. Enyhítő körülménynek veszi ugyan, hogy a censor nyomtatási engedélyét kieszközölte; de ez csak a szigorúbb bünte-

¹⁾ A cancelláriának 1793. márczius 14-én kelt felterjesztése és az april 4-én a helytartó-tanácsához intézett kir. rendelet az országos levéltárban.

²⁾ *Abaúj-megye* felterjesztésére kelt 1793. június 12-én.

³⁾ 1793. július 2-án.

téstől mentheti meg. Mindenesetre megérdemli, hogy fogalmazói hivatalától, melyet a kassai kamarai igazgatóságnál elfoglal, megfosztassék, és Abaúj-megye közgyűlésén nyilvános megrovásban részesüljön.

A *király* ez alkalommal nem a cancelláriának, hanem a helytartó-tanácsnak javaslatait fogadta el; habár nem mulasztotta el ezen kormányzékot megróni; nem ugyan azért, hogy felterjesztésében Bacsányit védelme alá vette; hanem azért, hogy oly könyvnek »mely egy nagy mértékben lázító helyet tartalmaz, elárúsítását és postai szétküldését megengedte.«¹⁾

Mindazáltal habár Bacsányi ekként a fenyegető veszélytől szerencsésen megmenekült; ez csakhamar mégis utolérte őt. Az 1793-ik év nyarán kis füzetet készült sajtó alá bocsátani, mely Szentjóni Szabó Lászlóhoz intézett költői levelét, és ennek választát tartalmazta. A kassai censor, Saalhausen báró, nehézségeket támasztott néhány versszakra nézve, a mi kellemetlen szóváltást és levelezést vont maga után.

A censor az ügyiratokat és Bacsányinak hozzá intézett leveleit felterjesztette Budára. Mire Bacsányi is, a helytartó-tanácshoz intézett emlékiratában, panaszt emelt a censúra zaklatásai miatt, és felkérte a kormányzékot, hogy az irodalom munkásait mentse meg az üldözésektől, melyeket szenvedniök kell. Egyébkint késznek nyilatkozott mindent törölni, a miben megütköznek, és engedelmessé tenni a helytartó-tanács rendeleteinek. Ő — úgy mond — Istentől nyert tehetségeit nem akarja az ország kárára használni; hazájának boldogsága képezi fáradozásainak egyedüli célját. Mikor tollával első ízben lépett hazájának szolgálatába, elhatározá, hogy soha sem fog olyat írni, a mi becsületes emberhez és jó polgárhoz nem illik, és a mit halála óráján meg kellene bánnia.²⁾

¹⁾ A cancellária 1793. július 25-iki felterjesztésén a következő k. resolutio olvsható: »Ich genehmige das Einrathen der Statthalterey, für die es aber gar nicht empfehend ist, das selbe dieses Buch so p. 56. eine höchst aufrührerische Passage enthält, zu veräußern und mittels der Post an die Praenumeranten abzuschicken erlaubte. Franz.«

²⁾ 1793. szeptember 19. Kassáról.

Azonban ezen contestátiói nem menthették meg. A király most a cancellária korábbi javaslatait fogadta el, és Bacsányit, »mivel a javulásnak jeleit nem adja, sőt irataiban oly irányt követ és oly nézeteket vall, melyeknél fogva a királyi szolgálatban meg nem tűrhetni,« hivatalától megfosztotta, és hatósági felügyelet alá helyezte. ¹⁾

Bacsányi, midőn a legfelsőbb elhatározás tudomására hozatott, 1794. február elején Pestre jött, és itt kísérletet tett a nádor közbenjárása által kiengesztelni az udvar haragját. Kérvényt nyújtott be, melyben hangsúlyozza, hogy sem versei, sem a censorhoz írt levelei miatt nem érdemelte meg, hogy »hivatalától és kenyerétől megfoszszák, sőt ezen fölül ros és veszedelmes honpolgárnak nyilvánítsák, a mi e korban még egy magyar emberrel sem történt.« Ezt annál kevésbé érdemeli meg, mert mindenkor »egész erejével a haza és király közös javának előmozdításán fáradozott, amint hogy mindig meg volt győződve arról, hogy a hazának és a királynak jóléte elválaszthatatlanul van összekapcsolva.« ²⁾

A helytartó-tanács most sem vonta meg Bacsányitól támogatását. Határozottan kifejezést adott azon véleményének, hogy »ros szándékot« nem lehet benne feltételezni, minélfogva őt »a király kegyeibe és kegyelmességébe ajánlotta.« ³⁾

¹⁾ Az 1793. december 28-án a helytartó-tanácsához intézett leirat; ennek 1794. január 25-én Abaúj-megye alispánjához és Kassa város tanácsához intézett rendeletei; végre Kassa városának 1794. febr. 5-iki felterjesztése, — az országos levéltárban.

²⁾ Bacsányi 1794. márczius 1-én Pesten a nádorhoz intézett kérvényéhez mellékeli a Szentjóbíhoz intézett költői levélnek *német* fordítását.

³⁾ Az 1794. ápril 22-én kelt felterjesztés zársorai így hangzanak: »Ex his sufficienter patet, quod esto quidem ipsi versus dubium sensum recipere possunt, author tamen, in quantum nimirum circumstantiae Consilio L. R. notae sunt, de eo argui haud queat, quod idem versus hos malo quopiam ex fine typis edere voluerit. Cum autem hic loci non constet, an non aliae subsint circumstantiae, quae Maiestatem Vestram ad edendam altissimam suam resolutionem permoverunt, hinc nihil aliud restat, quam... Johannem Bacsanyi, gratiae et clementiae c. r. demisse commendare.«

Ezen felterjesztés eredmény nélkül maradt. Bacsányi nem nyerte vissza hivatalát, és gróf *Forgách Miklós*-nak lépett, mint titkár szolgálatába.

XVIII.

A censúrának hivatása nem szorítkozott arra, hogy a szabadelvű munkák kinyomatását megakadályozza: a tiltott könyvek behozatalának és elterjedésének meggátlása is kötelességéhez tartozott. És míg amaz az írói köröket háborította fel, ez a nagy közönség körében terjesztett elégtelenséget.

A hatóságokhoz sűrűn mentek rendeletek, melyek némely különösen veszélyeseknek vélt munkák példányainak felkutatását és elkobzását hagyták meg. A vámbivatalokhoz érkező könyvcsomagokat is gondosan átkutatták, és nem ritkán foglalták le tartalmukat.

Így járt egyszer gróf *Forgách Miklós* is, kivel elbeszélésünkben már többször találkoztunk. 1792. nyarán könyvszállítmány érkezett czíme alatt, mely a francia forradalmi sajtó több termékeit tartalmazta. ¹⁾ A pozsonyi könyvvizsgáló megtagadta azok kiszolgáltatását. Mi ellen a gróf, a helytartó-tanácshoz intézett kérvényében, óvást emelt; kijelentvén, hogy ő a könyveket saját használatára rendelte meg, és hogy a »romlott eszmék az ő lelkében már nem képesek gyökeret verni, minthogy ifjú korától fogva megszokta a legkülönbözőbb könyveket olvasni.« ²⁾

Nem tudjuk vajjon ezen nyilatkozat csakugyan megnyugtatta-e a helytartó-tanácsot, vagy pedig a folyamodónak magas állására volt tekintettel; annyi bizonyos, hogy ez esetben a könyvek kiszolgáltatását elrendelte. ³⁾

Ugyanekkor Hamburgból *Laczkovics György* pesti és *Margássy* gömöri alispánhoz címezett csomagok érkeztek Pestre, melyeknek, a fuvar-levél szerint peres, iratokat kellett volna tar-

¹⁾ Hyenek: *Republique sans impots. — Theorie et pratique des droits. — Le ci-devant noble. Comedie. — Observations des Favier. — Les crimes des rois de France.*

²⁾ 1792. szeptember 28. Ujlakról.

³⁾ 1792. október 5.

talmazniok, midőn azonban Riettaller könyvvizsgáló felbontotta, kitűnt, hogy *Trenk* tiltott munkáinak példányait tartalmazzák.

A helytartó-tanács meghagyta a két megye hatóságának, hogy alispánokat vonják kérdőre, ezen tiltott könyvek tárgyában.

Laczkovics György nyilatkozatában előadta, hogy ő *Trenk* Frigyessel régi idő óta összeköttetésben áll, minden kiadványaira előfizet, de nem szólította fel, hogy több példányban küldje meg azokat. Egyébkint meggyőződése szerint, a nemes embernek jogában áll mindent olvasni, és illendő mindent ismernie, »még az államok titkait és a szentek szentét is; hogy képes legyen elfogadni a jót, és visszautasítani a rosszat.«¹⁾

A megye, midőn e nyilatkozatot a helytartó-tanácsnak felterjeszté, sajnálkozását fejezte ki a fölött, hogy nemes embereket ily ügyekben zaklatnak.²⁾

Gömör-megyének magatartása még erőteljesebb volt. Kinyilatkoztatta, hogy nem érezi magát feljogosítva arra, hogy alispánját, a tiltott könyvnek megrendelése miatt, kérdőre vonja. És — úgy mond — »egész megilletődéssel nézzük a megvilágosodott népeknek az egy kedvező ég alatt lakozó magyar nemzetnek pallérozatlanságárúl elterjedett ítélettételeit; fennmarad ezen vélekedés mindaddig, *valameddig a szabad gondolkodás kötve, a lélek pedig fogva tartatik.*«³⁾

Egyébkint ezen megye közönsége már korábban is — október 5-iki közgyűléséből — felszólalt a nyomdászok és könyv-árusok irányában megállapított szigorú rendszabályok ellen; bár a megye területén sem nyomda, sem könyv-árus nem létezett.

Mivel, ugyanis e kormányrendelet következménye »a szabad gondolatok világ eleibe való bocsátásának megszorítása, az illetén megszorítás pedig az éles eleven elméknek, mind az emberi jusnak legnemesebb részének, örökös eltemetésére, a megvilágosodásnak homályosítására és setétítésére, a szabad nemzet törvényinek nevezetes sérelmére, s ezen okokból a közjónak árthatmas terhére czélozna«: a megye közönsége ezen megszorító

¹⁾ 1792. deczember 4.

²⁾ 1792. deczember 31.

³⁾ 1792. deczember 18.

rendeleteknek, a jövő országgyűlésig felfüggesztését kéri. »Any-nyival is inkább, a meennyivel bizonyosabban, hogy az társaságot vagy különös polgárokat sértendőkre nézve a megboszullhatás; az egyébképen botránkoztatásokra nézve pedig a megezáfolásnak útjai az illetén vétkes írók ellen alkalmas s elegendő eszközül szolgálnak.«¹⁾

A következő évben több más megye is követte e példát. Legmelegebb hangon szólalnak fel, a sajtószabadság korlátozása ellen, Abaúj- és Bihar-megyék közönségei, melyeknek felterjesztései²⁾ annyira magukra vonták egy tudós angol utazónak, ki ekkortájt Magyarország nagy részét bejárta, figyelmét, hogy egész terjedelmökben felvette hazánkat ismertető nagy munkájába.³⁾

Azonban másfelől voltak oly megyék is, melyeknek kebelében a *conservatív irány* emelkedett túlsúlyra. Ezek a sajtószabadság korlátozását szó nélkül túrték; sőt a censúra szigorú kezelésére a kormányt még buzdították is.

Így *Baranya*-megye, már néhány nappal Lipót király halála után, önhatalmúlag elrendelte egy, a magyar nemzet történetét és különösen az arisztokrátiát gyalázó német munkának⁴⁾ elkobzását, s midőn ezt bejelenté, felkérte a helytartó-tanácsot, eszközölje ki, hogy »a közbiztonság megzavarására alkalmas« könyveknek behozatala megakadályoztassék; hivatkozva a szomorú példákra, melyek fennen hirdetik, mikép válhatnak ily munkák a társadalomra veszthozókká.⁵⁾

Néhány hét múlva ugyanazon szellemben ír *Heves*-megye közönsége. Helyesléssel veszi tudomásúl a királynak, trónralépte után, a titkos feladásokra vonatkozólag kibocsátott rendeletét. De midőn a király ekképen alattvalóinak érdekeit akarja a rosz-

1) Az országos levéltárban.

2) 1793. augusztus 12. és szeptember 30.

3) *Townson*. Travels in Hungary, London. 1795. 333—339. ll.

4) *Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte dem Adel und der Geistlichkeit dieser Nation zur Belehrung empfohlen von einem freimüthigen Deutschen.* — Frankfurt und Leipzig 1792. — Sr. 264 l.

5) 1792. márczius 16.

akarató rágalmak ellen biztosítani: a megye kötelességének ismeri a közérdeket fenyegető támadásokat hátrítani el. Figyelmeztetik a királyt azon névteleaúl megjelenő munkákra, melyek az egész nemzet ellen emelnek vádakát és terjesztenek rágalmakat. Nem kívánják a sajtószabadság megsemmisítését; de úgy a közjó, mint a magánérdek követeli, hogy e szabadságot a törvények körülírják, mert különben szabadossággá fajúl. A fejedelem és a nemzet között szoros kapcsolat áll fenn. A nemzet ellen intézett sérelem a fejedelmet is éri. Tévednek, a kik azt mondják, hogy a rágalmak nem érdemlik meg az okos emberek figyelmét, s hogy azokat könnyen meg lehet czáfolni. Az emberi természetnek egyik szerencsétlensége, hogy a rágalom könnyebben és mélyebben hat, mint az igazság. Áll ez azon könyvekről is, melyek a vallást és szolgálait támadják meg. A ki a vallás kiírtásán fáradozik: a nemzet létalapjait ingatta meg. A megye felkéri tehát a királyt, hogy az ily könyvek közrebocsátásának és elterjedésének meggátlására a szükséges rendszabályokat léptesse életbe. ¹⁾

Miután pedig a kormány ily rendszabályokat bőven életbe léptetett, találkozott megye, mely ezért köszönetet szavazott. — *Zemplén*-megye ugyanis azon királyi rendeletekben, melyek a nemzetet és jogait becsmérő könyvek ellen irányultak »a magyar nemzet iránti kiváló hajlandóságának zálogát« látta. ²⁾

Sőt találkozott még oly megye is, a melyet a kormánynak ez irányban kifejtett buzgalma nem elégített ki, és még többet igényelt. Midőn ugyanis a helytartó-tanács 1792. végén kimondta azt az elvet, hogy a magánosok által saját használatukra megrendelt könyvekre nem vonatkozik a censúra tilalma: *Bars*-megye közönsége ebben veszélyes liberalismust látott. És felkérte a kormányt, hogy »a szóban forgó üdvös és fölötte szükséges rendeleteket az összes rosz könyveknek különbség nélkül kiküszöbölésére és kiírtására terjeszsze ki, még a magánosok használatára sem engedvén meg azok behozatalát.« ³⁾

¹⁾ 1792. ápril 13.

²⁾ 1792. augusztus 16.

³⁾ 1793. február 23.

XIX.

Míg ekképen a sajtószabadság korlátozása és a szabadelvű írók üldözése volt a beköszöntött reactio első nyilatkozása, mely ellen a szabadelvű irány hívei a megyei közgyűléseken bátran lépnek sorompóba: e küzdelemnek nem maradhattak néma tanúi azon férfiak, kik túlzásaik által leginkább idézték fel az udvar aggodalmait.

Martinovics ugyanis, ki Ferencz uralkodásának első hónapjaiban ideiglenesen a császári cabinetben nyert foglalkozást, és egy ideig azzal a reménységgel táplálkozott, hogy itt állandó és előkelő állást fog kapni: 1792. őszén eltávolított, és mint kegyvesztett hagyta el az udvart. ¹⁾

Laczkovics pedig, kit az ifjú király koronázása alkalmával kegyelmességével egészen elbűvölt, midőn később Bécsbe ment, s itt ígéreteire hivatkozva akár katonai, akár pedig polgári pályán hivatalt keresett: csakhamar kénytelen volt belátni, hogy ennek elnyerésére semmi reménye nincs. Újra nyugdíjért folyamodott tehát, de ezt is megtagadták tőle. ²⁾

Ily körülmények között fokozott elkeseredést keltett fel benne a kormány fellépése a politikai iratok ellen, melyek az ő és barátjának tollából folytak, és őt is zaklatásoknak tették ki. E mellett nem tudta elfeledni azon kellemetlenségeket sem, melyeket neki a censorok történeti munkájának közrebocsátásánál okoztak. ³⁾

Laczkovics nem tartozott azok közé, kik a gyűlöletet és boszúvágyát lelkükben el tudják temetni. Kitért az, és bármily áron el akarta érní azokat, kik felidéztek. A censúra és a hatóságok gondos őrködését kikerülve, kis *röpiratot* bocsátott közre, ⁴⁾

¹⁾ L. a »Századok« 1877. apríli füzetét.

²⁾ Mindezt hosszasan elbeszéli 1793. január 3-án Szilyhez intézett levelében. (Országos levéltár.)

³⁾ L. erre nézve a jelen czikk második közleményét.

⁴⁾ Czíme: »Discussio Oratoria in eos qui in librorum Censuram invehuntur.« Névtelenül, év és hely megemlítése nélkül jelent meg. 8-ad rétű 24 lap.

mely latin nyelven van írva, de szenvedélyes és cynicus hangja által a »Beszéd« függelékének színvonalán áll.

Egészen a censura ellen irányúl, melyet »scythia inquisitió-nak« nevez. Az emberiség törvényszéke elé idézi a censorokat, kik ellen azért, mert a II. József és II. Lipót védelmére írt röp-iratokat a tiltott könyvek sorába iktatták, a felségsértés vádját is emeli. Majd következnek ocsmány támadások úgy a jezsuiták és főpapok ellen általában, mint egyes püspökök, könyvvizsgálók és tanárok ellen. Dicsőíti azokat a főurakat, nemeseket és tanárokat, kik a szabadelvű irány hívei. Végül kiemeli, hogy nagy azoknak száma, kik II. Józsefet hűségesen szolgálták, de most a főurak és a nemesek által megvetve, két éven át kenyér nélkül hagyatnak. Ezeknek jogos haragja siettetni fogja a theokratia és arisztokratia bukását, mert előbb utóbb »a nemzet javára, *üdvös forradalmat fognak létrehozni.*«

Míg Laczkovicsot kielégíté az, hogy a reactió eszközeivel kicsinyes modorban, hétköznapi hangon, érezteté bosszúját: *Martinovics* a legmagasabb köröket óhajtotta hatalmas szózatával felriasztani és sújtani.

Nyílt levelet írt, mely magához a királyhoz van intézve; és pedig az általa megszokott sensationális modorban, olyképen, mintha az *Gorani*-nak műve volna, ¹⁾ egy olasz íróé, kit forradalmi iratai miatt a francia nemzetgyűlés honfűsített.

»Sire! — így kezdi a nyílt levelet — midőn trónodat elfoglalád, egész Európa feszült kíváncsisággal várta miként fogod magadat viselni?« Kik nem ismerték, sokat vártak tőle, s reméllették, hogy ő, József császár tanítványa, nem lesz képes szakítani mesterének bölcsészeti irányával. Ellenben azok, kik közelebbről ismerték, a legrosszabbat jósoolták.

Atyját II. Lipótot csak nem rég gyalázattal halmozták el azért, mert a bölcsészeti elveket, a melyek nyomán Flórenczben dicsteljesen kormányozott, megvetvén »a legaljasabb színlelést gyakorlá, Macchiavelismussal és titkos kémek szövetségével élt,

¹⁾ Litterae ad Imperatorem et Regem Hungariae Franciscum II. de dato 7 Octobris 1792, Reipublicae vero Gallicae anno primo, data a Goriano. Ex idiomate gallico translatae in latinum.

hogy a népet igája alá visszaterelje, az arisztokratákat és a felingerelt papságot elaltassa.« Ugyanő rászedte a porosz királyt is »birodalmának természetes ellenségét,« midőn őt a reichenbachi conventióra bírta. Lemondott a keleti szerzeményekről, és azon reményben, hogy Lengyel- és Franciaország rovására fogja magát kárpótolni, szövetségre lépett a francia nemzet ellen. »És erre ürügyet keresve, hirdetni kezdé, hogy a királyokat fenyegető jakobínusok mindenütt el vannak terjedve; panaszkolta, hogy kétszer követtek el mérgezési kísérletet ellene.« De a sors nem engedé, hogy terveit valósítsa. Meghalt, a legrosszabb zsarnok emlékét hagyván maga után.

Mire Ferenczhez fordul. »Sire — kérdezi — mit cselekedtél atyád halála után?« Elmondja, hogy egészen annak nyomába lépett. Tudatlan minisztereinek karjaiba vetette magát, kik trónjának sírját ássák meg, és akaratlanul elő készítik a forradalmat. Vádolja azzal, hogy míg a lengyelek ajánlatát, kik egyik testvérét trónjukra meghívták, visszautasítá; az oroszszal és poroszszal megújítva a szövetséget, Lengyelország újabb felosztásába beleegyezett.

»Elvakúlt uralkodó! — kiált fel — Míg versenytársaid megegyezéssel gyarapodnak, te egykor tönkre fogsz menni. A mily arányban növekedik Poroszország hatalma, annál inkább kell tőle rettedned.«

Ausztria, ha csak Franciaország nem hiúsítja meg ellenségeinek terveit, a nagyhatalmak sorából ki fog küszöböltetni. Oroszország, mihelyt Lengyelország egy részét elfoglalva, szomszédja lesz, szüntelenül fenyegetni fogja. A nagy zsarnokoknak az a tulajdonságuk, hogy miután a kis népeket felemésztették, egymást rontják meg.

És meglepő éles látás tanuságát adva, így szól a királyhoz: »*Nem gondolod-e síre! hogy Oroszországot azon ambitiosus eszme vezérli, hogy Konstantinápolyban üsse fel trónját? És ha ez megtörtént, nem látod-e előre saját romlásodat? Semmi egyebet nem kell tennie, mint Magyarország alsó részeinek, Horvátország és Slavonia, lakóit értesíteni szándékairól; felszítani a vallási fanatismust, mely ott különben is él, és a nemzetiségi viszonyokkal üszhangzásban áll. Ily módon, rövid idő alatt kiviheti, hogy*

a magyaroktól, kikben elnyomóikat látják, elszakadjanak. Bizonyára úgy fogják az oroszokat fogadni, mint felszabadítóikat az arisztokratia igája alól.»

Majd áttér a francia forradalomra, melynek keletkezését ismerteti, és nagy hatalmát jellemzi. Nevetségessé akarja tenni Ferencz királyt, azért mert azt hirdette, hogy Franciaországban vissza fogja állítani a rendet és a királyságot. »Te és a rend! — így szól hozzá — Te, kinek előbb szóról szóra be kell tanulnod, a mit a folyamodókuak válaszolni fogsz... Te, ki az állami titkokat szolgál és feleséged előtt kibeszéled?... Valóban okosabb lett volna, ha azon tanok helyett, melyekben a fondor Schloisznigg és a fanaticus Colloredo oktattak, kezedbe vetted volna a Telemaque című könyvet, melyet nálunk a gyermekek is ismernek! Térj eszedre! Tudd meg, hogy hadseregéd soha sem fog Párisba eljutni!«

Jósolja, hogy a francziák diadalmaskodni fognak, és felszabadítandják a többi népeket, kik felfognak kelni a zsarnoki önkény ellen, melynek békóiban nyögnek. A francziák saját méltóságuk öntudatára fogják őket hozni, és megtanítják arra, hogy az anarchiának útját állva, a képviseleti rendszert honosítsák meg.

Azután feltéve azt az esetet, hogy a király mindezt belátja, megfelel arra az ellenvetésre, hogy a királynak nem áll hatalmában egyszerre szakítani eddigi politikájával, és sorsukra hagyni Lajos királyt és nejét.

»Eh bien — úgy mond — egész Európa hallatára megmondom néked, hogy én cabinetedet alaposan ismerem. Nagy gonddal kutattam át titkos levéltáradat. Elolvastam Antoinette királyné és a kegyetlen Krisztina összes leveleit, melyek a francia alkotmány ellen tervezett merényletekről szólnak. Én ismerem pénzügyeidnek helyzetét és jövedelmeidnek mennyiségét. Tudom megítélni mit érnek a magyar csapatok, a melyekben legtöbbet bízol. Mert én ki a legmélyebb titkokba behatoltam, és ismerem azon bűnös eszközöket, melyeket cabineted ezen háborúban fel akar használni. És épen én bátran kinyilatkoztatotam néked, hogy terveid korcsszülöttek, az előnyök, melyec-

ket vársz, képzeletiek; kormányrendszered a legrosszabb a világon, hadsereged a francziák leigázására elégtelen, kincstárad ki van merülve, eszközeid gyermekesek; Franciaországba küldött emissáriusaid a francia nemzet felvilágosodott többségének félrevezetésére képtelenek!»

Az ausztriai cabinetet egy század óta nagy tervek foglalkoztatják: megszerezni a Svájczot és Sziléziát, visszaszerezni a magyar korona egykori melléktartományait, Belgiumért Bajorországot kapni cserébe, a német birodalmat feldarabolni. Mind ezen céloknak elérése végett szükséges volt a Franciaországgal való szövetkezés. Ezt vette célba Kaunitz, midőn XVI. Lajos és Mária Antoinette között a házasságot létrehozta. II. József a francia barátság iránt meg lévén nyugtatva, Oroszországgal lépett szövetségbe, melynek célja vala: a törököket Európából kiűzni.

Ez alatt azonban a berlini udvar titkos összeköttetésbe lépett Oroszországgal, az ausztriai ház nagyravágyó törekvéseinek megghiusítására. A porosz cabinet magára vállalta, hogy Belgiumban és Magyarországhban az arisztokratiai elemeknek elégedetlenségét a császár ellen szítani, és a lengyeleket, az orosz befolyás kiküszöbölésének ürügye alatt, felkelésre fogja készíteni. Másrésről Oroszország azon volt, hogy fondorlataival a portát József császár ellen háborúra bírja. Ezen jól combinált tervek sikeresek is lettek volna, ha időközben József császárt nem éri el a halál. Poroszország látván, mily szerencsésen csillapítja le Lipót a belgákat és magyarokat, megváltoztatta politikájának irányát, és létrehozta a francia forradalom elleni szövetséget, hogy ekként Ausztriát megfoszssa azon támasztól, melyet Franciaország barátságában bírt.

És míg ekként a bécsi cabinetet a külpolitika terén ellenségei kijátszották; az mindent felhasznál, hogy a népeknél a francia forradalmat gyűlöletessé tegye. Hazugságokat terjeszt a hírlapok útján, és elnyomja az igaz szót. Azonban ez nem tarthat soká. Ha a nép felismeri a miniszterek és papok fondorlatait és a francziákat legyőzniök nem sikerül, saját romlásukat fogják azzal siettetni. A történelem pedig mindazon szenvedésekért, melyek a francia nemzetre váraкоznak, a bécsi cabinetet fogja felelőssé tenni.

Végül a nyílt levél áttér az ausztriai ház *magyarországi politikájának* ismertetésére.

Elmondja mikép irányozta az ausztriai ház századokon át igyekezeteit oda, hogy hatalmát Magyarország koronájának megszerzése által gyarapítsa. Ez vezette Albert herceget, mikor Zsigmond leányával Erzsébettel házasságra lépett, melynek következtében V. László csakugyan elnyerte a magyar trónt. Halála után nagybátyja Fridrik császár és fia Miksa minden eszközt felhasználtak, hogy e trónt visszaszerezzék.

És a nyílt levél szerzője, ép oly nagy tájékozatlanságot mint roszakaratot bizonyít, midőn beszéli, hogy »Miksa és Ferdinánd a törököket akarták Magyarország ellen felhasználni, de a bátorlelkű Zápolya meggyűlölte ármányaikat. Ekképen a keresztény és catholicus dynastia nem pirúlt Magyarország és az apostoli királyság ellen a törököket hívni segítségül.« Azután röviden leírja mikép igyekeztek az ausztriai házból származott uralkodók a »magyar arisztokratákat« elnyomni. Megemlékezik Rákóczy, Bercsényi és Tököly felől, kik, miként mások is »a haza iránti hűségük áldozataivá lettek.« Felsorolja azokat, kiket az I. Lipót alatt uralomra emelkedett reactio vérpadra vitt. Majd áttért Mária Teréziára, ki hízelegni tudott a nemzetnek és ekképen veszélyes helyzetéből megmenekült. De már utódja II. József megfeledkezett e szolgálatokról, és az arisztokrátiának vesztére tört, hogy ezeknek igája alól felszabadítva a jobbágyokat, mindnyájukat magának vesse alá. »Bizonyára ügyesen gondolta ki a tervet: a humanitás czéje alatt az orosz zsarnokságot honosítani meg, a melynél a jó törvényeket a bot helyettesíti.« Törekvései meggyűlöltak. Kilencz éves tétlenség után feltámadt az elnyomott nemesség, és fenyegető magatartása által kényszerítette utódját, hogy az ősi jogokat megerősítse. A megálázott Leopold ekkor álnok úton készítette elő a nemzetnek vesztét. De ő sem dicsekedhetett nagyobb eredménnyel.«

»Végre te, sire! cabineted által háborúba bonyolítva, segéd-eszközökben szűkölködve, Mária Terézia nyomaiba léptél! Népszertűséget keressz, a legutolsó nemesnek is kedveskedel, majdnem kivetkőzől királyi méltóságodból; de ezen alázatosságod négy millió forintba és egész hadseregbe került a magyaroknak.

Nőd azáltal, hogy magát megkoronáztatta, és fehér kezeit a bajszos magyarok által csókoltatni engedte, 24,000 aranyat koldult ki. És mindamellettt ezzel a jó országgal kormányod úgy bánik mint gyarmattal. Megakadályozza iparának és kereskedésének kifejlődését; megfosztja az alkalomtól, hogy magát a magasabb műveltségre, melyre annyira fogékony, felküzdje. De gondold meg sire! ez a nemes nemzet most már figyelmes szemmel tekint reád. A nemesség nagy tömege felismerte, hogy míg te az olygarchiának hízelegsz, és azt kiváltságainak élvezetében fenntartod: a nemesség és a nép zsarnokságod súlya alatt nyög. Ki tudja, vajjon ezen két félnek közös szerencsétlensége nem fogja-e trónod bukását vonni maga után? Uram! a béke és nyugalom, mely államaidban uralkodni látszik, kétes; az előnyök, melyeket biztosítani kívánsz, csak képzeletiek. Te nem bírod népeid szeretetét. Az egész világ hirdeti: hogy az uralkodásra képtelen vagy; hogy az emberek, a kik környeznek, romlottak, roszakarattúak és ostobák! Nagy és súlyos igazságokat mondok néked; mert javadat és az emberi nemnek boldogságát kívánom előmozdítani! «¹⁾

Ezen nyílt levél Martinovics egyéb iratait, mind genialitása és irányának szépsége, mind merészsége és a benne nyilatkozó erkölcsi romlottság tekintetében, messze túlszárnyalja.

Felfogása az európai helyzetről és az ausztriai cabinet politikájának következményeiről, a legkiválóbb államférfiúnak is becsületére vált volna. Előadásának szónoki ereje példány-szerű.

Másrészről azonban majdueni iszonyodva kell elfordulnunk ezen mesteri mű írójától, midőn látjuk mint állítja elő lelketlen zsarnok gyanánt József császárt, kit néhány hónap előtt mint az emberiség legnagyobb jóttevőjét, egekig emelve, magasztalt; midőn látjuk, hogy Lipótot, ki őt, a honfitársai által megvetéssel elutasított író, udvarába fogadva, jótéteményekkel halmozta el, mint embert és uralkodót meggyalázza, és haláláról oly kifejezésekkel szól, melyeket tartózkodnom kellett ismételni.

¹⁾ A nyílt levél latin szövegének egyetlen ismert példányát kézirati másolatban, az országos levéltár irományai között találtam.

Ha az uralkodótól, ki hozzá kapcsolt reményeit nem igazolta, és politikai eszméi ellen irtó háborút viselt, ki őt hivatalától és kenyerétől megfosztotta, elfordúl és elkeseredett harczot indít meg ellene: azt meg tudjuk érteni, és midőn ítéletet mondunk, nem feledkeznénk meg tekintetbe venni az enyhítő körülményeket. De mikor oly uralkodókra, kik politikai eszméinek lelkes pártfogói voltak, és személyes érdekeinek is kedveztek, hazugságot és rágalmat halmoz; azon számítással, hogy felizgassa a szenvedélyeket az élő uralkodó ellen: akkor ítéletünk már nem lehet eléggé sújtó.

Martinovics romlottságával egy színvonalon áll vakmerősége. Úgy ír, hogy még ma is, majdnem egy század múlva, a ki ismeri élete történetét, elolvassa nyílt levelét, egy perczig sincs kétségben az iránt, hogy írója *nem lehet* más, mint ő. Mert több hónapon át a császári cabinetben dolgozott, és a külügyi osztályban volt elfoglalva, épen akkor, mikor a Franciaország elleni szövetség és háború előkészületei foglalkoztaták az udvart. Csak is ő mondhatta tehát, hogy az ezen ügyekre vonatkozó levelezéseket és viszonyokat tökéletesen ismeri. Továbbá köztudomású volt ellenséges viszonya Schloisnigg tanácsossal és Colloredo miniszterrel, a kikről oly élesen nyilatkozik. ¹⁾

Annál meglepőbb, és úgy szólván megfoghatatlan, hogy mikor e nyílt levél, — melyet egyébkint csak kézirati példányokban terjesztett — a kormánykörök figyelmét magára vonta, és szer-

¹⁾ *Martinovics* 1792. márczius 30-án írja Laczkovicsnak: »Je travaille dans les affaires politiques du Cabinet de Roi.« És april 19-én Colloredóról így nyilatkozik: »Ce vieillard... est un fourbe rendu craintif par bigotisme, ignorant par son faible esprit... Ce veritable Roi... hait tous les partisans de feu Leopold, de Joseph et de la verité meme... C'est lui qui me considere comme un mal necessaire, il voit que je suis tous le secrets du Cabinet, touchant la ligue des monarques d'Europe contre la nation francaise; c'est poinquoi il me menage... il craurt que je n'aille pas en France pour y publier toutes le caballes destinés pour forges les chaines du nouveau despotisme a la nation francaise.« Az 1792. őszén reményt táplált, hogy cabineti titkárrá fog neveztetni. Deczember 1-én értesíti Laczkovicsot, hogy »C...s'y opposait en disant, que Joseph et Leopold pouvait bien employer des democrates, mais a present ils deviendraient dangereux.«

zójét a legnagyobb gonddal nyomozták: senki sem gondolt Martinovicsra!

1793. augusztus végén történt, hogy a nyílt levelet, — melyet akkor már szélkében olvastak — valaki bemutatta a *főherceg-nádornak*, oly megjegyzéssel, hogy postán, névtelenül küldetett hozzá, és hogy ugyanezen úton mások is kapták.

A nádor kötelességének ismerte a példányt Bécsbe küldeni. A cancellár, Pálffy Károly gróf, szeptember 2-án tett róla jelentést. »A legveszedelmesebb s legelvetemültebb iratok egyike« gyanánt jellemzi, a melyet még az udvari cancellária ülése elő sem mert hozni, nehogy akár csak czíme is köztudomásra jusson. Kétségesnek tartja, vajjon ez irat, mely czímében a francia nyelven írt eredeti szöveg latin fordításának vallja magát, francia nyelven megjelent-e. Ha csakugyan megjelent, annak lefordítását is büntetésre méltó cselekménynek kellene tekinteni. De még nagyobb baj volna, ha a latin szöveg az eredeti, és szerzőjét a király alattvalóinak soraiban kell keresni. Javaslatra oda terjed, hogy a forgalomban levő példányokat fel kell kutatni és elkobozni¹⁾

Azonban ugyanakkor a királyhoz is küldetett egy példány, levél kíséretében, mely azt tartalmazá, hogy e veszedelmes irat már mindenfelé el van terjedve, azt németre is lefordították, magyarra pedig most fordítják, és Debreczenben nyomatják; végre hogy ez irat valószínűleg *Bécsből* jutott Magyarországra.

A király ennek alapján meghagyta Pálffy grófnak, hogy a szóban forgó nyílt levelet a cancellária teljes ülésében olvastassa fel, és új javaslatot mutasson be.

A nyílt levél a cancellária szept. 12-ki ülésen olvastatott fel. A tanácsosok »legnagyobb felháborodásuk és utálatuknak« adtak kifejezést. És mivel a királyhoz érkezett feladó levél szerint a lázító irat Bécsből küldetett Magyarországra, azt ajánlák, hogy úgy a bécsi rendőrigazgatóságot, mint a magyar helytartótanácsot nyomozások megindítására kell utasítani; de nem bízván teljesen a helytartó-tanács tagjaiban, megjegyezték, hogy ezen kormányzókkal a nyílt levélnek csak czímét tanácsos közölni, nem pedig szövegét is.

Miután a király ezt a javaslatot jóváhagyta, a helytartó-

¹⁾ Az országos levéltárban.

tanács rendeletet bocsátott az ország összes hatóságaihoz, hogy a területükön létező nyomdászok- és könyvtárosoknál a netán ki-nyomatott példányokat foglalják le, és a szerző nevét igyekezze-
nek kideríteni.

A hatóságok — miként előre lehetett látni — semmi ered-
ményt sem tudtak felmutatni; kivéve Pest város tanácsát. Ez
három könyvtárosnak vallomását terjesztette fel. Az egyik, Lin-
dauer azt vallotta, hogy nála a nyílt levelet keresték; a másik
Weingandt elismerte, hogy ő annak *német* fordítását olvasta, de
nem emlékezik többé kitől kapta és kinek adta a példányt;
végre *Kilián* hallomás után úgy tudta, hogy *magyar* fordítása
Debreczenben sajtó alatt van. ¹⁾

Ennek alapján a helytartótanács utasította Debreczen vá-
ros tanácsát, hogy a város falai között levő nyomdákban szigorú
kutatást eszközöljön. ²⁾ A tanács sietett válaszolni, hogy a város-
ban csak egy nyomda létezik, mely a város tulajdona, és a tanács
engedélye nélkül semmit sem nyomathat. Tiltakozik azon sértő
gyanusítás ellen, hogy a tanács megegyezése vagy elnézése mel-
lett, ily veszélyes irat sajtó alá kerülhetett volna. Elégtételt kér,
és megvárja, hogy a hamis vád szerzője, *Kilián*, példás büntetés-
ben fog részesülni. ³⁾

A helytartótanács úgy ezen, mint a többi jelentéseket egy-
szerűen felterjesztette Bécsbe. ⁴⁾ A király tudomásul vette azo-
kat, és Debreczen város kívánata tárgyában, kinyilatkoztatá,
hogy *Kilián* könyvtáros, ki előadta azt a mit hallott, büntetésre
méltó cselekményt nem követett el. ⁵⁾

Ezzel az ügy el nem ejtetett. Időközben ugyanis a cancel-
lária jelentést kapott, mely a nyílt levél szerzője gyanánt »bizo-
zonyos Szentmarjayt« nevezett meg, ki báró Orczy László ka-
marai alelnöknél, mint titkár van alkalmazva. Ekkor a főherczeg-
nádorhoz királyi leirat ment, mely felhívta, hogy legnagyobb
óvatossággal rendeljen újabb nyomozásokat. ⁶⁾

A főherczeg saját irodájának igazgatóját *Barosst* bízta
meg a nyomozás vezetésével. Ez mindenekelőtt *Hloczek Antal*

¹⁾ 1793. okt. 25. — ²⁾ 1793. nov. 5. — ³⁾ 1793. nov. 30. —
⁴⁾ 1793. decz. 10. — ⁵⁾ 1794. decz. 3. — ⁶⁾ 1793. decz. 17.

kamarai tisztviselőt vonta kérdőre; a ki őszintén bevallotta, hogy a nyílt levélnek *német* fordítását olvasta, melyet Szentmarjay közölt vele, s gyanítja, hogy ez a fordítója. Baross ennek alapján Szentmarjayt hallgatta ki. Ez nyilatkozatában elismerte, hogy a »Moniteur« több czikkét lefordította és barátaival közölte; de a »Literae ad Imperatorem« című iratnak francia eredetijét soha sem látta, következésképp le nem másolhatta és le sem fordíthatta; de tudomása sincs arról, ki légyen a fordító. Midőn utóbb a nádori irodaigazgató a Hloczek által beszolgáltatott példányt előmutatta, nem tagadta, hogy az ő tőle származik, s bevallotta, hogy két példány volt birtokában, az egyiket több hónap előtt adta egy ügyvéd neki át, kinek nevét *elfelejtette*, a másikat pedig az időközben *elhúnyt* Gyurkovics tanártól kapta.

Baross ezután négy fiatal embert hallgatott ki. Vallomásaikból kitűnt, hogy még *két német* példány volt forgalomban. Az egyik Hadik grófhoz jutott el, és ettől nem vélte szükségesnek bekövetelni, mert »discret kezek között« tudta, ellenben a másikat, mely az ifjak egyikének atyjánál volt, sikerült megszereznie.

Az udvart ezen eredmények nem elégítették ki. A Szentmarjay ellen felmerült gyanút megerősítette az ő saját vallomása mely szerint a »Moniteur« több közleményét lefordította; és mert igen különösen hangzott azon állítása, hogy az egyik példányt oly ügyvédtől kapta, kinek nevét elfelejtette, a másikat pedig oly tanártól, ki már nem élt többé.

A király a nyomozások folytatását rendelte el. ¹⁾

Azonban úgy látszik, ezek sem vezettek eredményre. És a kormánynak csakhamar másfelé, a felfedezett összeesküvésre kellett a hatóságok nyomozásait irányozni. ²⁾

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ Az udvari cancellária 1794. január 10-iki felterjesztése és a helytartó-tanáchoz intézett január 27-iki rendelet, az országos levéltárban.

²⁾ Ezen összeesküvés megalakulásáról fog szólni a negyedik közlemény.